

НАМАНГАН ШАҲРИДАГИ АТОУЛЛИХОН ТЎРА МАСЖИДИ БИНОСИНИ САҚЛАШ ТАМОЙИЛЛАРИ

Қодирова С.А.

Профессор, Тошкент Архитектура Қурилиш Университети

kadirovasurayyo8@gmail.com

Умарова М.Б.

Магистр, Тошкент Архитектура Қурилиш Университети

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10079251>

Аннотация: Ушбу мақолада Наманган шаҳрида жойлашган Аттоулихон тўра масжидиди ёдгорлиги бунёд этилишига оид тарихий маълумотлар кўриб чиқилган. Шунингдек, ёдгорлик жойлашган ҳудуд, ёдгорликнинг архитектураси ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: Наманган, масжид, меъморий ёдгорлик, ганч, ёғоч ўймакорлик, бино, тарх.

ПРИНЦИПЫ СОХРАНЕНИЯ ЗДАНИЯ МЕЧЕТИ АТУЛЛИХАН ТОРА В ГОРОДЕ НАМАНГАН

Аннотация: В данной статье рассмотрены исторические сведения о строительстве памятника мечети Аттулихан Тора, расположенного в городе Намангане. Также рассказывается о местности, где расположен памятник, архитектуре памятника.

Ключевые слова: Наманган, мечеть, памятник архитектуры, клад, резьба по дереву, здание, проектирование.

PRINCIPLES OF PRESERVATION OF ATOULLIKHAN TORA MOSQUE BUILDING IN NAMANGAN CITY

Abstract: This article discusses historical information about the construction of the monument to the Attulikhan Torah Mosque, located in the city of Namangan. It also tells about the area where the monument is located and the architecture of the monument.

Keywords: Namangan, mosque, architectural monument, treasure, wood carving, building, design.

КИРИШ

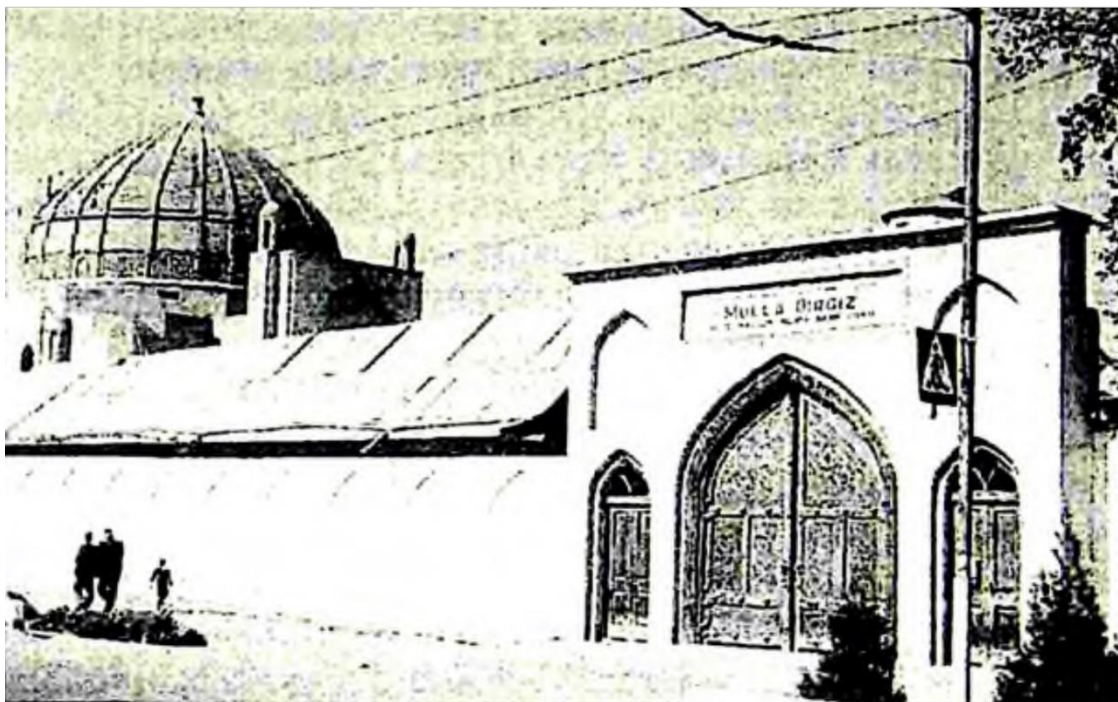
Бугунги кунда дунёда тарихий шаҳарларни сақлаш ва меъморий ёдгорликларни таъмирлаш ҳамда улардан туризм мақсадида фойдаланиш бўйича самарали ишлар амалга оширилмоқда. БМТ, ЮНЕСКО, ICOMOS каби нуфузли ташкилотлар томонидан маданий меросни сақлаш ва уларни келгуси авлодга етказишга доир “Бутун жаҳон маданий ва табиий меросини ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенция (1972); Тарихий шаҳарларни ҳимоя қилиш ҳақидаги халқаро хартия (Вашингтон хартиyasi, 1987); Обидаларни, иншоотлар гуруҳини ва диққатга сазовор жойларни рўйхатга олишнинг асосий қонун-қоидалари (1996); Таҳлил қилиш, консервация ва меъморий меросларнинг тузилишини қайта тиклашнинг асосий қонун-қоидалари (2003); Маданий мерос ҳисобланган - тузилма, объект вайроналарининг атрофини сақлаб қолиш тўғрисидаги Сиан декларацияси (2005)” каби халқаро ҳужжатлар бу соҳада нақадар муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада тарихий шаҳарлар мавқеини сақлаб қолиш, уларнинг структуравий тузилишини сақлаш, муҳофаза зоналарини яратиш, самарадор туристик маршрутларни ишлаб чиқиш, шунингдек меъморий ёдгорликларни таъмирлаш ишларини сифатли амалга ошириш долзарб аҳамиятга эга бўлмоқда.[1] Мамлакатимизда сўнгги йилларда туризмни ривожлантириш борасида тарихий шаҳарларимизда салмоқли ишлар амалга оширилиб, уларнинг мавқеини

тиклаш, бунда худудни тарихий бўлмаган объектлардан холи қилиш, объектнинг туристик маршрутлардаги ўрнини белгилаш юзасидан бир қатор ислохотлар амалга оширилмоқда.

ТАДЖИКОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДИ

Наманган шаҳридаги меъморий обидаларнинг ажойиб намуналаридан бири Сумалак гузари маҳалласи марказида, Уйчи кўчасида жойлашган Атоуллихон тўра масжидидир. (Бу масжид маҳаллий халқ иборасида Отавалихон тура масжиди деб атаб келинади). Тарихдан маълумки, Наманган шаҳри тўрт қисмга Лаббайтоға, Сардоба, Чукуркуча, Дегрезлик даҳаларига бўлинган. Мазкур даҳаларнинг ҳар бирида жомеъ масжидлари ва мадрасалари бўлган. Жумладан, Дегрезлик даҳасининг марказида, яъни ҳозирги Атоуллихон тўра масжиди ўрнида ҳам XVII асрнинг охирида бунёд этилган мадраса ва катта жомеъ масжид биноси мавжуд эди.

Манбашунос Аҳмад Убайдуллох “Наманган ҳақиқати” газетасининг 2007 йил 31 январь сониди «Нодир обидалардан бири мақоласида ушбу масжид ёғочдан синчли қилиб қурилганлигини таъкидлайди. Бинонинг ички ва ташқи кўринишлари ҳамда жомеъ масжидининг айвони амалий санъатнинг гўзал усуллари билан нақш қилиниб, зийнатланган ҳамда араб ёзувининг куфий, сулс, насх ва настаълиқ усулларида оятлар, хадислар ҳамда салаотлар ёзилган. Шунингдек, ганч ва ёғоч уймакорлиги ишлари ниҳоятда моҳирона бажарилган.

1-расм. Наманган шаҳридаги Сумалак гузари мавзесида жойлашган Атоуллихон тўра масжиди

XIX асрда Халифа Абдулазиз номи билан машҳур бўлган сўфий шоир Абдулазиз Ҳасанхўжа ўғли Мажзуб Намангоний мазкур мадраса ва жомеъ масжидини таъмирлаб, шу ерда мударрислик қилади. Шу даврдан бошлаб бу мадраса ва жомеъ масжид Халифа Абдулазиз мадрасаси номи билан атай бошланади. Халифа Абдулазиз вафотидан сўнг орадан бир канча йиллар ўтгач, XX асрнинг бошларига келиб, сабаби номаълум бўлган ёнғин натижасида масжид ва мадраса бинолари тамоман куйиб кетади.[2]

Ёнғиндан сунг Халифа Абдулазизнинг набираси Атоуллихон (Отавалихон) тўра бошлиқ Дегрезлик даҳасига карашли маҳаллаларнинг оқсоқоллари ўзаро маслаҳатлашиб, куйиб кетган масжид ва мадраса биносининг ўрнига янгидан гумбазли жомеъ масжиди куришга қарор қиладилар.

НАТИЖА

Булғуси масжид биносининг лойиҳаси ишлаб чиқилади. У фақат пишиқ ғиштдан курилиши ва ички қисми турли ўйма нақшлар билан безатилиши керак эди. Атоуллихон тўра масжидининг мазкур лойиҳаси ҳозирда Республика марказий Давлат архивида сақланмоқда. Бундай улкан гумбазли бинони куриш иши осон бўлмаганлиги учун таклиф этилган усталарнинг кўпчилиги бу мураккаб ва масъулиятли вазифани зиммага олмадилар. Ниҳоят, ўша даврдаги машхур наманганлик Иброҳим меъморнинг ўғли Уста Мулла Қирғиз курилиш ишларига киришди. У ҳақиқий устазода бўлиб, меъморлик санъати соҳасида туғма истеъдодга эга эди.

1915 йилнинг баҳорида курилиш ишлари бошлаб юборилди, курилиш жараёнида Уста Мулла Қирғиз билан ёнма-ён унинг истеъдодли шогирдларидан Уста Фозил Намангоний, Соков ҳожи ва бошқалар бирга ишлайдилар. Уста Мулла Қирғиз масжид курилишида ўзининг барча тажрибасини ишга солади ва маҳоратини намоён қилади. Чунки бундай мураккаб курилиш иншоотлари камдан-кам бунёд этилар эди.

Дастлаб бино пойдеворини 4 ой давомида шиббалаб қотирилган, ҳар бир шибба уришдан олдин пойдеворга тўлдириб сув қўйилган, то сув шимилиб кетгунча кутиб турилган ва яна шибба урилган. Бу ҳол пойдеворга қўйилган сув маълум муддат шимилгунча давом эттирилган ва шундан сўнг тош териб, қамиш солиб, ғишт терилган.

Бино тархи тўғри бурчакли ва гумбази мутаносиб бўлиб 27x19,6 метрлик режа асосида курилган. Масжиднинг усти айланаси диаметри 13,9 метрлик қовурғали улкан гумбаз билан ёпилган. Гумбазнинг ён томонларига айлантириб бир нечта панжарасимон туйнуклар қўйилган. Масжид гумбазининг ғарбий ва шарқий қисмлари ғиштдан кўтариб ишланган. Улар тўртта устун тепасига ўрнатилган бўлса, гумбазнинг шимолий ва жанубий қисмлари саккизта ана шундай устунчалар устига ўрнатилган. Бу устунларнинг барчаси турли рангдаги сиркор копламалар билан қопланиб, юқори қисмига қуфий хати билан Аллох ва унинг сифатлари ёзилган. Устунлар билан девор орасидаги бўшлиқ эса масжид айвонини ташкил қилади. Масжидга кириш эшигининг икки ёнида иккинчи қаватга чиқиш учун баландлиги 10 метрга яқин, зинапо्याли бурама йўлаклар бор. Уста Қирғиз мазкур йўлакларни куришда ғишт теришнинг ўзига хос махсус усуллари ва салобатини моҳирона намоён этган.

Атоуллихон тўра масжиди биносининг яна бир қимматли томони шуки, XVI асрдан то ҳозирги давримизгача Ўрта Осиёда бунёд этилган меъморлик обидалари орасида гумбазининг улканлиги жиҳатидан етакчи ўринлардан бирида турганлигидадир. Бу иншоот наманганлик меъморларнинг истеъдодидан дарак беради. Гумбазнинг устки қисмидаги марказдан бошланиб пастга тушган 30 га яқин қовурғалар қуёш нурида товланувчи кўк рангли куйма сопол тувакчаларга ўрнатилган. Гумбазни сержило ва жозибадор қилиш учун ғиштдан бўрттириб гуллар чиқарилган ҳамда унинг остидан гумбаз айланасига қуфий ёзувида бўрттириб “Калимаи тойиба” битилган. Масжид асосан Дегрезлик даҳасидаги маҳаллалар аҳолисидан ва бошқа муридлардан йиғилган маблағ хисобига бунёд этилган.

Масжид очилиши пайтида мухлислар унинг ичига яхлит тушадиган ҳажмда гилам тўқиб келиб тўшаганлар. Масжид ишга тушгач, кутубхона ташкил қилинган ва бу

кутубхонага куплаб нодир қўлёзма китоблар жамланган. Атоулликхон тўра масжиди қошида Куръон илмини ўргатувчи марказ, қорихона ташкил қилинган ва унда XIX аср охири, XX аср бошларида яшаб ўтган наманганлик таниқли қироат илмининг билимдонлари дарс беришган. Мазкур қорихонада Исмоил Махдум Соттиев, Муҳаммадхон қори Хожа Абдуллоҳ ўғли сингари таниқли илм аҳллари сабоқ олишган.

1922 йилга келиб Шўролар ҳукуматининг қарорига Мувофик бутун мамлакатда диний эътиқод ва диний муассасаларга ҳамда ўша пайтларда жорий бўлиб турган араб ёзувига қарши кураш бошланди. Натижада Атоулликхон тўра масжиди ҳам ёпилди, кочиб омон қолган баъзи мударрислар хорижий мамлакатларга ўтиб кетиб кутулди. Кутубхонадаги китобларни ва бошка ашёларни мусодара қилиб олдилар. Кейинчалик китоблар ёқиб юборилди, ашёлар эса ҳукумат идораларига тақсимлаб берилди. Масжид эшигига ўйиб ёзилган оятларни болта билан чопиб, йўқотдилар.

ХУЛОСА

Мустақиллик шарофати билан меъморий ёдгорликларимизга алоҳида эътибор берилди. Жумладан, Атоулликхон тўра масжиди таъмирланиб, гўзал масканга айланди. Ҳозир бу ерда мадраса фаолият кўрсатмоқда. Кўплаб мусулмон давлатларидан келган меҳмонлар толиби илмларга яратилган шарт-шароитларни кўриб офарин айтмоқдалар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Адиллов З.Р.” НАМАНГАН ШАҲРИ ЁДГОРЛИКЛАРИ АРХИТЕКТУРАСИ ВА УЛАР АСОСИДА ТУРИЗМ ИНФРАСТРУКТУРАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ” автореферат. Тошкент .2023 й.
2. И.Ю.Юсупов, Э.Ю.Мирзаалиев. “Наманган вилояти меъморий обидалар сирлари” Ўқув қўлланма.”Наманган” наш.2008 й.
3. Odilovna, Q. S., & Umarovich, A. S. (2022). FUNDAMENTALS OF THE DESIGN OF MEDICAL INSTITUTIONS. *World Bulletin of Public Health*, 8, 177-178.
4. Ozodovich, N. A., & Maribovich, Q. I. (2022). Improving the Design of Youth Innovative-Creative and Development Scientific Centers. *Eurasian Scientific Herald*, 7, 72-76.
5. Inogamov, B. I., & Khasanov, A. O. (2021). Taking Into Account Socio-Functional Factors in the Design of Housing. *Design Engineering*, 2587-2589.
6. Ozadovich, K. A., & Ismailovich, I. B. (2021). Issues of Organization of Service Sets on the Uzbek National Highway A-380. *Design Engineering*, 2582-2586.
7. Khasanov, A. (2020). Organizing Eco Tourism Along With Uzbek National Automobile Way. *Solid State Technology*, 63(6), 12674-12678.
8. Khasanov, A. (2016). About several infrastructure constructions of the Great Silk Road. *Int'l J Innov Sci Eng Technol*, 3(6), 295-299.
9. Adilovna, Q. S., & Ozodovich, X. A. (2021). Requirements for the preparation of interiors in secondary schools.
10. Khasanov, A. CONTEMPORARY DESTINATIONS SERVICE AND CREATING A SYSTEM OF HISTORICAL CARAVAN ROUTES.
11. Inogamov, B. I., & Khasanov, A. O. (2021). Taking Into Account Socio-Functional Factors in the Design of Housing. *Design Engineering*, 2587-2589.
12. Ozadovich, K. A., & Ismailovich, I. B. (2021). Issues of Organization of Service Sets on the Uzbek National Highway A-380. *Design Engineering*, 2582-2586.
13. Inogamov, B., Alimdjanov, R., & Allayarov, K. (2022). ГИЛ, ЦЕМЕНТ, ГИПС ВА ГРАНИТ КАБИ ҚУРИЛИШ МАТЕРИАЛЛАРИНИНГ ФИЗИК-КИМЁВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

- ҲАМДА ИШЛАТИЛИШИ. Science and innovation, 1(A8), 769-774.
14. Inog'Omov, B., & Alimdjanov, R. (2022). СПОРТ ИНШООТЛАРИНИ ЛОЙИҲАЛАШДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН КОНСТРУКЦИЯЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ ТЎҒРИСИДА. Science and innovation, 1(C8), 344-348.
  15. Inog'Omov, B., & Sodikov, M. (2022). СОЛНЕЧНЫЕ ЭНЕРГИИ В АРХИТЕКТУРЕ. Science and innovation, 1(C8), 327-332.
  16. Bakhtiyor, I. (2019). Socio-economic preconditions of the formation of mahalla of a new type. Austrian Journal of Technical and Natural Sciences, (1-2), 3-5.
  17. Inogamov, B., Alimdjanov, R., & Allayarov, K. (2022). ГИЛ, ЦЕМЕНТ, ГИПС ВА ГРАНИТ КАБИ ҚУРИЛИШ МАТЕРИАЛЛАРИНИНГ ФИЗИК-КИМЁВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ ҲАМДА ИШЛАТИЛИШИ. Science and innovation, 1(A8), 769-774.
  18. Kosimov, I. (2018). Gallery of the dam to keep the entrance of the precipitation and washing to remove sediment, water reservoirs accumulated precipitation pipeline cleaning methods. Role of the using innovative teaching methods to improve the efficiency of education. Россия. Г. Москва-2018.
  19. Хасанов, А. Н., Аббасова, Р. К., & Маърибович, Қ. И. (2022). КАСБ ҲУНАР МАЖМУАЛАРИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШ ТАРИХИ (ФАРҒОНА ВОДИЙСИ МИСОЛИДА). Journal of new century innovations, 19(1), 198-204.
  20. Maribovich, Q. I. (2023). Architectural Improvement of Professional Centers. Nexus: Journal of Advances Studies of Engineering Science, 2(3), 85-91.
  21. Madamiovna, K. D., & Maripovich, K. I. (2023). The Role of Towns and Baths in Community Life And. European Journal of Contemporary Business Law & Technology: Cyber Law, Blockchain, and Legal Innovations, 1(2), 39-42.
  22. Ozodovich, N. A., & Maribovich, Q. I. (2022). Improving the Design of Youth Innovative-Creative and Development Scientific Centers. Eurasian Scientific Herald, 7, 72-76.
  23. Dedakhanov, B., & Kasimov, I. (2022). ANCIENT ARCHITECTURE OF THE FERGHANA VALLEY FEATURES OF FORMATION AND DEVELOPMENT (ON THE EXAMPLE OF CIVIL ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING). Science and innovation, 1(C6), 278-284.
  24. Ozodovich, N. A., Maribovich, Q. I., & Zarina, B. (2023). KASBGA YO'NALTIRISH MARKAZINI INNOVATSION LOYIHASI TAKLIFI "KIDZANIA JOB WORLD IN TASHKENT". PEDAGOG, 6(1), 120-129.
  25. Maribovich, Q. I. (2022). Scientific Proposals for Architectural Improvement of Engineering Centers. Nexus: Journal of Advances Studies of Engineering Science, 1(6), 59-63.
  26. Хасанов, А. О., & Қосимов, И. М. (2023). ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ МАРКАЗЛАРИНИ АРХИТЕКТУРА ТАКЛИФИ. Journal of new century innovations, 21(1), 144-150.
  27. Хасанов, А. О., & Қосимов, И. М. (2023). ЖАМИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ МАРКАЗЛАРИНИ ЛОЙИҲАЛАШНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ. Journal of new century innovations, 21(1), 136-143.